

НАУЧНО-ПОПУЛЯРНА БИБЛИОТЕКА
НА
ДРУЖЕСТВОТО НА БЪЛГАРСКИТЪ ЛЕСОВЪДИ
№ 1.

ПРОФЕСОРЪ Д-РЪ Г. ШЛЕЗИНГЕРЪ

ЗАЩИТА НА ПРИРОДАТА

И

НЕЙНОТО ЗНАЧЕНИЕ ЗА НАРОДНОТО СТОПАНСТВО

Преведе отъ нѣмски:
Инж. лесовѣдь М. Д. РУСКОВЪ.

ИЗДАНИЕ
НА
ДРУЖЕСТВОТО НА БЪЛГАРСКИТЪ ЛЕСОВЪДИ
София, Бул. Драгоманъ, № 58.
1928.

ПРЕДГОВОРЪ ОТЪ ПРЕВОДАЧА

Повърхнината на земята е предметъ на непрестанни измѣнения. Въ съвременната геологическа епоха най-могъщественъ факторъ, който предизвиква тѣзи измѣнения е безспорно човѣкътъ съ своята култура. Подъ влиянието на последната, първичната природа се топи „като восъкъ предъ огъня“. Девственитѣ гори и ливади изчезватъ и преминаватъ въ областъта на преданията. Заедно съ тѣхъ изчезватъ

редица животни и растения, които не могатъ да се приспособяватъ къмъ новитѣ условия на живота. Обедняването на естественитѣ богатства — намалението на горитѣ и гибелнитѣ послѣствия отъ тѣхното разхищение и унищожаване, постояннитѣ оплаквания отъ намаляването на дивеча въ горитѣ и рибитѣ въ рѣкитѣ — накарала цивилизованитѣ страни да взематъ законодателни мѣрки, за да урегулиратъ хищническото стопанствуване на човѣка. Сжщо и нашитѣ закони: за горитѣ, за лова и за рибарството, съдържатъ такива постановления.

Наредъ съ тая дейность, предизвикана отъ чисто държавно-стопански интереси, въ Европа се породи другъ стремежъ, — стремежъ, който се ржководи отъ по-идеални цели, а именно, да се запазятъ въ интереса на науката и естетиката, макаръ малки кжсове отъ първичната природа, отдѣлни бележити предмети отъ сжщата, по възможность въ тѣхния първоначаленъ естественъ видъ — сполучливо наречени отъ Ал. фонъ Хумболдъ „природни паметници“.

Освенъ това напредѣкътъ на техниката и индустриализирането на производството отнеха твърде много отъ първобитната красота на девствената природа. Време бѣше да се замисли за нейното запазване.

Въ свръзка съ всичко това въ Европа и Америка се създаде особно движение за защита на природата, което си постави за задача възстановя-

4
ването на предишното състояние въ природата или поне запазване на сегашното такова, като се съгласува тая дейност съ понататъшното развитие на човѣчеството. Резултатъ отъ това движение сж законитѣ за защита на природата въ почти всички цивилизовани страни и многобройнитѣ природни и национални паркове, а сжщо така и запазването на маса други природни паметници. Въ това отношение Съединенитѣ Щати държатъ първенство. Само прочутиятъ Йелоустонски националенъ паркъ, създаденъ въ 1872 год., представлява една грамадна площъ отъ около 25,000 кв. километри.

На това движение не остана чужда и нашата родина. Както вече казахме, Законътъ за горитѣ, Законътъ за лова и Законътъ за рибарството съдържатъ постановления, които тъкмо целятъ, да запазятъ отъ разхищение ония природни богатства, чието стопанисване тѣ регулиратъ. Освенъ това, още презъ 1911. година лесовѣдътъ г. Т. Иванчовъ повдига въ сп. „Лесовѣдска сбирка“ въпроса за запазването и у насъ на природнитѣ паметници, смѣтайки, че това трѣбва да става по инициатива на заинтересованитѣ дружества. Той мисли, че инициативата трѣбва да бжде подета на първо мѣсто отъ дружеството на българскитѣ лесовѣди, тъй като лесовѣдитѣ сж най-близко до родната природа и най-добре я познаватъ. Къмъ тая мисль ние ще прибавимъ и факта, че смислената защита на природата е отъ полза за лесовѣдството, а смисленото лесовѣдство пъкъ работи въ защита на природата. Туй подбуди Дружеството на българскитѣ лесовѣди, да подемe наново това движение, и съзнавайки, че то може да успѣе само когато нуждата отъ защита на природата се съзнае отъ всички и движението бжде резултатъ на общия и масовъ интересъ, то се обърна къмъ ръководителя на австрийското бюро за защита на природата, г. професоръ Д-ръ Г. Шлезингеръ, съ молба, да пригответи за целта една популярна брошура. Тая брошура на г. професоръ Шлезингера, комуто тукъ отъ името на Дружеството на българскитѣ лесовѣди изказваме най-сърдечна благодарностъ за готовността, съ която той веднага се отзова на молбата и изпрати исканата брошура, представяме тукъ на българскитѣ читатели въ преводъ.

*

Въпросътъ за защита на природата е повдиганъ у насъ следъ войнитѣ отъ Българското природоизпитателно дружество, кждето за целта, следъ единъ рефератъ на покойния естественикъ Дѣлчо Илчевъ, озаглавенъ „Въ защита на природата“, е билъ избранъ и специаленъ комитетъ. Отдѣлни въпроси засѣгащи защита на природата се изтъкнаха отъ Българското ботаническо дружество, което, по инициатива на лесовѣда г. професоръ Т. Димитровъ, направи постѣпки предъ М-вото на Земледѣлието и Държ. Имоти, да се запазятъ въ отдаденитѣ на концесионна експлоатация гори нѣколко природни паркове, а сжщо и отъ частни лица въ ежедневния печатъ.

Дружеството на българскитѣ лесовѣди, което най-силно чувствува нуждата да се заработи у насъ въ защита на природата, съзнава, че за да се постигне успѣхъ е необходимо движението, не само да се популяризира, а и да се подемe отъ всички, заинтерасовани въ случая, дружества и организации едновременно. За целта XIII. общо годишно събрание на дружеството избра специаленъ комитетъ, който да влезе въ свръзка съ Природоизпитателното дружество, Ботаническото дружество, Ловната организация и Българското Туристическо Дружество. А съ цель да се популяризиратъ идеитѣ на движението за защита на природата, реши да се издаде тази брошура.

Предавайки я въ рѣцетѣ на читателитѣ, ние се надѣваме, че тя ще ги убеди въ нуждата отъ защита на природата и у насъ, и ще ги направи приятели и подрѣжници на това движение. Дано най-после, и у насъ се тури край на разхищението на природата и нейнитѣ богатства, като се създаде специаленъ законъ за защита на природата.

бр 8/1911 г
-и април
стр.
103-109
на
огледа на
академ.
Бориски

Забележително е, че движението за защита на природата, едно от най-младите голъми културни движения, не е рожба на сродното нему движение за защита на родните хубости, а води своя произходъ, въ научно гледище, отъ движението за запазване на природните паметници.

Съ право изтеклото столѣтие се нарича вѣкъ^о на естествените науки. То ни донесе колосални научни успѣхи около мисълта за развитието; презъ него цивилизацията, съ помощта на техниката и на приложните естествени науки, можа да достигне грамаденъ успѣхъ въ завладяване на природата. Въ своя победоносенъ напредѣкъ, обаче, ние забравихме, че при това сами крачка по крачка се отдалечаваме отъ базата на нашето творчество, че съ всѣко ново голъмо постижение изчерпваме нашия голѣмъ резервуаръ отъ сили, изчерпваме самата природа.

Това съставлява известенъ трагизъмъ на 19. вѣкъ. Нѣмскиятъ народъ може да се гордѣе съ съзнанието, че опомването затова най-напредъ е дошло у него, като е било изразено и на дѣло.

При общата интелектуалистична насока на 19. вѣкъ, не е за счудване, че движението за защита на природата изхожда отъ науката, отъ интелектуалното.

За пръвъ пѣтъ думата природенъ паметникъ се среща въ 1819. година у Александъръ фонъ Хумболдтъ, а по-късно въ 1874. год. у Швайнфуртъ. И двамата упоирѣбватъ понятието въ неговия днешенъ смисълъ, но сигурно не сж съзнавали неговото културно значение.

Едва Х. Конвенцъ, отличниятъ организаторъ на движението за запазване на природните паметници въ Германия, повиква това движение къмъ новъ, силенъ животъ. Изхождайки отъ единичния случай на изчезването на тиса въ Германия, той изучава сѣдбата на други рѣдки растения и животни, и вижда, че и вънъ отъ неговата родина, подъ влиянието на напредѣка на цивилизацията и културата, природата се накърнява въ застрашителни размѣри. Отъ мисълта Конвенцъ преминава къмъ дѣло. Той прави настоятелни изложения предъ началника на държавното горско управление, както и предъ оня на учебното дѣло, подава мемоари и успѣва, подкрепенъ отъ депутата Ветекампъ, действащъ едновременно, но независимо отъ

него въ пруския ландтагъ, да създаде държавна служба за запазване на природнитѣ паметници (първо въ Данцигъ, а после въ Берлинъ). Това учреждение скоро става, подъ ръководството на Конвенцъ, двигателъ на движението за защита на природата, не само въ Германия, а и въ по-големата частъ на Европа.

Похвална е далновидността на ония ръководящи личности въ движението за защита на природата, които виждайки неизбежния конфликтъ между напредъка на цивилизацията и изчерпването на природата, търсятъ да го разрешатъ не чрезъ спиране културното развитие, а чрезъ изравняване между него и запазването на природата, като най-дълбокия коренъ на нашата сила.

Съ това ний навлизаме въ същността на движението за защита на природата. Въ това понятие ние включваме всички ония усилия, които иматъ за целъ, да доведатъ природата до предишното ѝ състояние, респ. да я запазятъ въ днешното ѝ такова, доколкото това се съгласува съ необходимитѣ изисквания на по-нататъшното развитие на човѣчеството.

Защитата може да се простира или върху ценни въ научно отношение обекти или пъкъ върху ландшафти съ естетическо значение. Споредъ това различаваме два клона: запазване на природнитѣ паметници и запазване на ландшафтитѣ.

Що е собствено природенъ паметникъ? Дефиницията е много проста. Природни паметници сж рѣдки и ценни въ научно или педагогично отношение предмети отъ родната природа намиращи се на своето първоначално мѣсто, които принадлежатъ на земната повърхностъ, на растителното или животинско царство или пъкъ представляватъ цѣли съжителства. За пояснение на тая дефиниция ще дадемъ нѣколко примѣри.

Природни паметници на земната повърхностъ сж напр.: особени пещери, скални образувания*), глетчерни дупки, морени и изобщо всички остатъци отъ ледниковия периодъ, на нѣкое интересно мѣсто въ равнината, остатъци отъ морския брѣгъ, стари рѣчни тераси, особно когато има опасностъ да бждатъ застроени, отдѣлни геологически гнѣзда, водопади, проломи, клисури и др. т.

Изъ областъта на растителното царство тукъ се отнасятъ особно рѣдки растителни видове, които сж заплашени съ унищожаване или пъкъ изобщо се срещатъ въ ограничено количество. Примѣри за това сж разнитѣ ал-

*) Дикили-ташъ при Гебедже, Б. пр.

пийски цвѣтя, като еделвайсъ и иглика, много орхидеи, тиса, бодливата зеленика*) и др. п. Тукъ могатъ да се отнесатъ и отдѣлни екземпляри отъ дървета, отличаващи се по своята особна форма на растежъ, напр. особно голѣми джбове, букове, габъри, ясени, смърчове, ели, глогови дървета и др. т., смърчове въ форма на свѣцилникъ, борове въ форма на чадъръ, дървета близнаци и др. п.

Като природни паметници отъ животнитѣ се считатъ не само такива видове, които днесъ сж съвсѣмъ рѣдки, като напр. австралийскитѣ гущеръ, брадатиятъ орелъ, алпийскитѣ козелъ, бизонътъ и голѣмиятъ северенъ елень, ами и форми, които въ известни области сж силно намалѣли или пъкъ изобщо сж рѣдки. Като такива могатъ да се считатъ, напр. богомолката, червената аполонова пеперуда, голѣмата дропла, морскитѣ орелъ, полскитѣ елень и много други. Въ цѣла срѣдна Европа бухалтъ и скалниятъ орелъ трѣбва да се отнесатъ къмъ природнитѣ паметници.

Най-трудно може да се даде дефиниция на понятието природенъ паметникъ по отношение на съжителствата. Като такива трѣбва да се разглеждатъ рѣдки и отъ значение ландшафти, най-често съ особенъ геологически или геоморфологически отпечатъкъ и богата, по възможностъ първобитна, флора и фауна. Високитѣ и ниски мочурища, части отъ крайморскитѣ равнини сж характерни примѣри за такива паметници отъ съжителства. Най-често тѣ иматъ характеръ на по-голѣми или по-малки охранителни области.

Отъ съвсемъ друго естество сж обектитѣ, съ които се занимава защитата на природата отъ гледище на естетиката. Защитата на природата има въ тая областъ голѣми и малки цели. Въ това отношение тя не само че много се приближава къмъ защитата на роднитѣ хубости, ами даже често се кръстосва съ нея. Тукъ нейната целъ е запазването на онова, което жителитѣ на голѣмитѣ градове наричатъ изобщо природа: зелени поляни, градини, паркове, по-голѣми или по-малки гори и долини, околноститѣ на градоветѣ и селата, горитѣ и ливадитѣ около тѣхъ — първобитната природа въ днешния културенъ ландшафтъ.

Азъ нарочно изложихъ нѣщата въ тоя редъ. Който внимателно е проследилъ казаното до тукъ, ще схване отъ него разликата между защитата на ландшафтитѣ отъ гледището на защита на природата и отъ онова на защита на роднитѣ хубости. Защитата на роднитѣ хубости се интересува предимно отъ човѣшкото творение. Тя има за целъ да изтъкне човѣшкото творение, като бжде то така съгласувано съ ландшафта, че безъ да се губи, не само да не накърнява, а напротивъ да увеличава неговата кра-

*) *Jlex aquifolium*.

сота. Защитниците на природата не ги интересуват статуи, постройки, фабрики и др. т., а природата. Ние искаме и се стремимъ къмъ това, щото въ морето отъ кжщи да не умре оня резервуаръ отъ зеленина, който дава необходимия кислородъ и изчезне въ безредицата на човѣшкитѣ творения; ние искаме, запазвайки поясъ отъ гори и ливади около голѣмитѣ градове, да спасимъ дробоветѣ на тѣхнитѣ жители и запазимъ тѣхната дееспособностъ; ние искаме, понататкъ, погледътъ на жителитѣ на голѣмитѣ градове, да не среща само табели и афиши, зидове и кжщи, архитектури и паметници, а да намира разнообразие въ зелената на парковетѣ, които чрезъ своето разлистване презъ пролѣтта, зрѣлия дѣхъ презъ лѣтото и листопада на есенъ, чрезъ гласоветѣ на птицитѣ, тѣхното мжтене и отлѣтяване, да ни напомнятъ, че вѣчното биене на пулса на всесилния животъ на природата не спира предъ градскитѣ стени. Отъ това гледище именно ние, защитниците на природата, схващаме защитата на ландшафтитѣ. Нашата защита на ландшафтитѣ има много по-други мотиви отъ ония на защитата на роднитѣ хубости. Затова и ний се отнасяме толкозъ по-критически къмъ човѣшкото дѣло, колкото по се отдалечаваме отъ поселищата и се стремимъ като къмъ последна целъ, да ни се даде възможностъ въ редица отъ малки охранителни области да наблюдаваме разнообразнитѣ форми на девствената природа, а чрезъ отдѣлни голѣми охранителни области ни се даде възможностъ, да проникваме въ съвършено непокжтнатата природа. Ний, хората, се нуждаемъ отъ това и не бива да се мамимъ. Колкото повече човѣшкото ни увлича въ своя водовъртежъ, толкозъ повече у насъ се събужда желанието, да застанемъ беззащитни срещу дивата сила на природата, да се упражнимъ въ борба срещу нейното надмощие, да изопнемъ пакъ нашитѣ нерви, да калимъ нашата воля, да паднемъ въ страхопочитание и удивление предъ майката природа и да опрѣснимъ чрезъ нея нашитѣ умственни и душевни сили.

До тукъ ние се запознахме съ сжщността на защитата на природата въ дветѣ нейни форми. Бждащата сила на това движение ще зависи най-много отъ това, дали то ще съдействува на стопанската дейностъ на човѣка или ще я спъва. За тая целъ нека разгледаме отдѣлнитѣ стопански форми, за да видимъ до колко тѣ накърняватъ природата и какъ това се отразява върху самитѣ тѣхъ или други клонове на стопанството.

Нека започнемъ съ лова. Той въ най-рано време е служилъ, заедно съ риболова, за покриване на нуждата на човѣка отъ храна и тогава не е представлявалъ никакво противоречие съ природата. Количеството на убивания дивечъ е било твърде малко въ сравнение съ грамадната му

плодовитостъ. При тогавашното развитие на лова той е билъ единъ чисто стопански отрасълъ. Скоро, обаче, той се развива въ друга една посока, която му е присжща и днесъ, и която временно е напълно доминирала у него, а именно тая на ловенъ спортъ. Ловътъ става школа на мжжественостъ; моментътъ на опасността, тѣй често блѣнуванъ и търсенъ и отъ днешнитѣ истински ловци, е играялъ голѣма роля. Презъ времето на придворния животъ тази страна на лова се изтъква отъ чисто спортната, или по-право отъ тая на удоволствието. Този характеръ личи добре въ гончия ловъ на елени, лисици и зайци, лова на чапли съ дресирани соколи, лова съ мрежи и изобщо въ уреждането на ловнитѣ тържества.

Двата дълбоки корени на лова сж останали, обаче, да сжществуватъ и до днесъ. Безспорно, измѣнило се е и много нѣщо. Едритѣ хищници изчезнаха благодарение на развитието на цивилизацията. Сжщо тѣй изчезнаха и нѣкои видове отъ едрия дивечъ, като напр. зубѣра и бизона. Запазването на нѣкои видове отъ животинското царство и до днесъ, като напр. голѣмия северенъ еленъ, алпийския козелъ, елена, дивата свиня, глухара и мн. др. се дължи на интереса къмъ лова. Той е останалъ живъ и до днесъ, въпреки многото промѣни въ кржга на ловцитѣ. Първоначално достояние на всички ловътъ скоро става привилегия на владетеля на страната и на благородниците. Другитѣ съсловия се стремѣха да добиятъ право на ловъ, което и успѣха да постигнатъ едва следъ революцията, когато ловътъ стана общо достояние. Преди всичко, чрезъ закони се спрѣ производътъ, премахнаха се по-голѣмата частъ отъ ловнитѣ права върху чужда земя и се установи задължението да се плащатъ причиненитѣ отъ дивеча повреди.

Съ това се приключваше единъ видъ онова движение, което се стремѣше да премахне тяжеститѣ, лежащи върху поданицитѣ вследствие ловното право. Това движение, всѣкога придружено съ силна умраза къмъ лова, се засилваше твърде често и изби накрая въ опитъ да се унищожи лова.

Ловътъ, обаче, благодарение на своята вътрешна сила, успѣ да устои срещу тѣзи мощни и отчасти справедливи нападки. Съзнанието, че ловътъ е единъ стопански отрасълъ, дѣйстваше всѣкога благотворно.

Днесъ ловътъ е стопански отрасълъ и спортъ, като преобладава повече стопанския му характеръ. Въ периода преди войната ловътъ имаше повече спортенъ характеръ, което довеждаше до конфликтъ съ движението за защита на природата. Днесъ това схващане на лова не се подѣржа вече отъ по-голѣмата частъ. Ловцитѣ гледатъ днесъ на защитата на природата, като на оная основа, на която е възможно едно изравняване на противоречията между тѣхнитѣ желаниа и изискванията на другитѣ стопански отрасли.

Азъ ще приведа само нѣкои случаи, напр. ловъ и земледѣлие! Разширението и интензивиранието на земледѣлието, създаването на културната степъ, изтика, по принуждение, нѣкои животински форми; иначе не можеше и да бжде. Благородниятъ дивечъ и дивитѣ свини отъ една страна и земледѣлието въ разнитѣ му отрасли, отъ друга, не се погаждатъ помежду си. До като, обаче, дивечътъ е въ умѣрено число, въ качествено добра форма и се пази въ обширни гори, то нѣма защо да напуща горитѣ и прави вреда. Това трѣбва да се разбере и помни всѣкога отъ ловцитѣ. Развъждането на едно ограничено мѣсто на прекомѣрно много дивечъ, породено отъ стремежа въ известни кржгове къмъ масово убиване на ловъ, се отхвърля днесъ отъ всички истински ловци. Впрочемъ, нѣкога ловътъ биваше несправедливо обвиняванъ. Това се отнася, напр. за прекомѣрното размножаване на полския заякъ. Той, подобно на нѣкои други животни, които не сж предметъ на ловъ (лалугертъ, съселътъ и полскитѣ мишки) е само едно следствие на културата, рожба на културната степъ и само благодарение на нея се е размножилъ прекомѣрно. Ловътъ се явява въ случая, като защитникъ на земледѣлието срещу него.

Отношението къмъ грабливия дивечъ, особно къмъ известни видове грабливи млѣкопитающи и птици, ни посочва връзката между земледѣлието и лова отъ друго едно гледище. Ловецътъ преследва лисицата, златката, пора, бѣлката, съ цель да запази отъ тѣхъ полезния дребенъ дивечъ. Това особно се е правѣло по времето когато се биялъ масовъ ловъ. Съ това, обаче, ловътъ вредѣлъ на земледѣлието, защото то нѣма по-добри приятели отъ тѣхъ. Заедно съ повечето соколи, мишелова и кукумявкитѣ, тѣ сж най-добритѣ изтрѣбители на добивацитѣ отъ година на година надмощие мишки, лалугери и съсели. Отъ изстребването на поменатитѣ видове грабливи животни ловътъ самъ нѣма никаква полза. Въ стопанството на природата, тѣ играятъ ролята на санитарна полиция, особно при епидемии. Ще напомнимъ само за извънредно бързото размножаване на полския заякъ. Изтрѣбването на болнитѣ екземпляри предпазва отъ развиването на епидемии между дивеча; отъ само себе си се разбира, че тъкмо болнитѣ екземпляри ставагъ първи жертва на грабливия дивечъ.

Всичко това сж само бѣгли погледи върху взаимодействието между лова, защита на природата и земледѣлието. Бихъ могълъ да прибавя тукъ и връзкитѣ съ една правилна лесоохрана. Думата ми е за прегризването на млади фиданки отъ еленитѣ и лошия обичай у тѣхъ да бѣлятъ дърветата. Това сж явления, които се дължатъ на прекомѣрното развъждане на еднородни гори и изсичането на подлеса. Отъ друга страна, обаче, само затова, ние не можемъ

просто на просто, да унищожимъ нашия дивечъ. Въ него и особно въ едрия дивечъ лежи едно извънредно богатство, не само въ месо. Всичката работа, която е свързана съ лова, многобройнитѣ занаяти на оржжейницитѣ, на търговцитѣ на кожи, на фабрикантитѣ на муниции, заведения за снаряжение и пр. ни представляватъ една сума отъ стопански стойности, отъ която не бива и не трѣбва да се откажемъ.

Всички трудности могатъ да се избѣгнатъ при едно умно ржководство, което взема предъ видъ всички обстоятелства. Това умно ржководство не се състои въ нищо друго, освенъ масово застѣпена защита на природата.

За съжаление много по-малко е съзната нуждата отъ защита на природата, като основа на рибарството. И то принадлежи къмъ първоначалнитѣ стопански отрасли. Тамъ, където все още сж се запазили донѣкжде първоначалнитѣ условия, не се води никаква борба срещу животинскитѣ неприатели на рибата. Азъ ще посоча за примеръ само делтата на Дунава въ Добруджа, където маси отъ риба живѣятъ заедно съ хиляди карабатаци, пеликани, рибарки и други рибни врагове, безъ отъ това да страда рибарството. А тъкмо у насъ се води бѣсна атака срещу видрата, рибаркитѣ, карабатацитѣ и т. п. Проникнемъ ли, обаче, по-дълбоко въ действителността ще видимъ, че причинитѣ за упадъка на рибарството сж съвсемъ други. Нечистотиитѣ на градоветѣ и индустриалнитѣ заведения заразяватъ всички води и унищожаватъ всичко живо. Въ тѣхъ, който като менъ е видѣлъ, че при 0.02% сѣрна киселина въ водата, въ нея умиратъ всички малки животни, който знае че тѣзи милиарди малки животни сж главната храна на рибата и че освенъ това при измирането на тѣзи милиарди животинки водата ще бжде заразена, той разбира на що се дължи масовото измиране на рибата, което, вследствие на безогледността на индустрията, ежегодно лишава нашитѣ най-добри риболовни рѣки отъ тѣхнитѣ обитатели.

По отношение на голѣмитѣ потоци и рѣки къмъ това трѣбва да прибавимъ и действието на регулацията. Завоитѣ и ржавитѣ биватъ изсушени или отрѣзани отъ главното легло, рибата не може да отиде тамъ да си хвърли хайвера и затова хвърля последния въ насипитѣ отъ чакълъ, образували се отъ дветѣ страни на регулираното легло. Тамъ, обаче, вълнитѣ, вследствие особено на движението на паракитѣ, изхвърлятъ хайвера на брѣга на сухо. И тогава обвиняватъ беднитѣ чайки и други водни птици, които като истинска санитарна полиция унищожаватъ милионитѣ гниящи организми, че крадѣли хайвера.

Най-после нека споменемъ, че човѣкътъ днесъ е не по-малко безогледенъ, като риболовецъ. Като погледнемъ по продължение на рѣкитѣ край голѣмитѣ градове, ще видимъ

на всѣкжде риболовецъ до риболовецъ. Въпреки всички закони за забрана, лови се всичко; лови се главно по времето когато рибата си хвърля хайвера. Хващатъ се хиляди мръни и други риби готови да си хвърлятъ хайвера и съ тѣхъ десетки хиляди яйчица. И въпреки това, чудятъ се, че рибата изчезвала!

Бѣглата свѣтлина която хвърлямъ тукъ върху тоя стопански отрасълъ ни дава една типична картина. Всѣкога природата, отъ която се ползува самъ човѣкътъ, отъ една страна, се обвинява, отъ друга страна, пакъ отъ самия него. Никога погледътъ не се насочва върху общото.

Излишно е, къмъ вредата причинена на риболовството отъ нечистотиитѣ, регулацията на движението на параходитѣ, да се прибави и оная отъ безогледното изтрѣбване на рибнитѣ врагове. Защото ние никакъ не знаемъ какви мжчнотии ни носи тази намѣса въ цѣлостта на природата. Безсѣмнено, тѣкмо животинскитѣ неприятели на рибата, птицитѣ и бо-зайницитѣ, жертва на които ставатъ преди всичко малоподвижнитѣ екземпляри, предпазватъ чрезъ това отъ епидемичното разпространяване на болести по рибата. А при масовото разпространение на рибата тѣкмо това е отъ най-голѣма важностъ. Сегашното положение може да се подобри само, като се мжчимъ да поправимъ грѣшкитѣ, които сме сторили.

Ние, хората, трѣбва най-после да се откажемъ отъ мисълта за нашата непогрѣшимостъ и да разберемъ, че ние много пжти сме действували лошо и продължаваме все още да действуваме така, а трѣбва да се стремимъ да се поправимъ. Въпросътъ за нечистотиитѣ трѣбва да бжде разрешенъ не само поради риболовството, а и изобщо отъ интереса на хигиената. По отношение регулацията на рѣкитѣ днесъ вече отдавна сж се отказали отъ неестественото имъ притискане въ едно изкуствено легло, а съ това се премахватъ и причиненитѣ на риболовството вреди отъ параходното движение.

Никога, обаче, не бива да забравяме, че природата представлява едно цѣло, което не може да не бжде нарушено като такова, когато бждатъ откъснати отъ нея известни части.

Може би ще ми се възрази, че всичко това е вѣрно само за тия два, силно зависими отъ природата, стопански отрасли. А селското стопанство? Нали то въ всичкитѣ си части (скотовѣдство, земледѣлие и градинарство), се базира върху използването на почвата, безъ да се държи смѣтка за целостта на природата. Защита на природата и скотовѣдство! Какъ може да се отглежда добитъкъ безъ да бждатъ унищожени едритѣ хищници?! Такъвъ въпросъ би билъ напълно оправданъ. Тия два отрасли не се погаждатъ наистина помежду си. Но туй не ни дава още право да бждемъ

тѣй категорични. Въ това отношение една голѣма грѣшка биде направена въ борбата срещу масовото развъждане на елени, сърни и диви кози въ алпийскитѣ области. Погрѣшно е, да се твърди, че този дивечъ пречелъ на добитъка и намалявалъ пашата. Дивечътъ се храни въ по-голѣма частъ съ други растения и пасе на такива мѣста, кждето нашитѣ, не-свикнали на опасноститѣ въ природата, домашни животни съвсемъ не отиватъ, и тамъ обрѣща растителнитѣ вещества въ ценно месо.

Много по-голѣми сж връзкитѣ между защитата на природата и земледѣлието. До кжде може да доведе едностранчивата безогледна стопанска политика ни показва най-добре примерътъ съ комасацията на земитѣ. Нѣкжде тя се извършва съ такава прекалена ревностъ, че при групирането на отдѣлнитѣ кжсове земя се унищожаватъ всички намиращи се по междитѣ и слоговетѣ храсталаци. По сжщия начинъ при мелиорационнитѣ работи се отводняватъ понѣкога ревностно всички влажни мѣста. Въ резултатъ отъ всичко това се получава една прекомѣрно разпространена, безкрайна културна степъ, въ която подпочвената вода на мѣста се намира твърде дълбоко. Въ такива голи равнини бушуватъ презъ цѣлото лѣто силни вѣтрове, които ги изсушаватъ още повече. Въ резултатъ на което, презъ пролѣтта, ако годината не е дъжделива, цѣли площи отъ нивитѣ биватъ оголени отъ прѣстѣта; зимниятъ посевъ намѣста се оголва отъ снѣжнитѣ виялици и измръзва. Всичко това би било съвсемъ другояче, ако между нивитѣ би имало прегради отъ живи плетове или храсталаци. Онова, което се спечелва при мелиорациитѣ отъ придобиването на земледѣлска почва, се губи многократно отъ тия повреди. Къмъ това трѣбва да се прибави и вредата отъ премахването на междитѣ и храсталациитѣ, като убѣжища на птичкитѣ, най-добритѣ приятели на земледѣлца при унищожаване на вреднитѣ за земледѣлието насѣкоми. Най-после, тамъ кждето има слогове, особено такива обрасли съ храсти, се спира една голѣма частъ отъ разнасяното отъ вѣтъра семе на земледѣлскитѣ бурени и съ това нивитѣ се отърватъ отъ тѣхното нежелано присѣствие. Особено неблагоприятно действува това създаване на неограничена и прекомѣрна културна степъ, тамъ кждето наблизко нѣма нито гора, нито полски храсталаци. Тамъ грабливитѣ птици не намиратъ скривалища (особно това се отнася за мишелова и кукумявкитѣ) и тѣхната благодатна дейностъ срещу двата най-голѣми врагове на земледѣлца — мишкитѣ и майския бръмбаръ — силно намалява или пѣкъ става изобщо невъзможна.

Всичко туй показва, че равновесието въ природата не може да бжде безнаказано нарушено и затова всѣка стѣпка срещу природата трѣбва да бжде добре обмислена. И за-

това земледелието, безъ прекалено използване на почвата, така както го препоръчваше движението за защита на природата, се оказа по-силно въ стопанско отношение.

Най-очевидно доказателство, обаче, за значението на защитата на природата, като народностопанско движение е настъпилният презъ последнитъ години въ лесовъдството поворотъ. Все повече и повече движението за защита на природата се бори противъ неестественото стопанисване на гората, противъ създаването на „ниви отъ дървета“. Отглеждането на едновъзрастни гори, особно въ посеви на редове, грижливото изчистване на подлеса, създава въ резултатъ една извънредно монотонна картина въ гората и лишава леса отъ неговитъ обитатели, особно отъ оживотворяващитъ го птички. Нѣма вече стари дървета, въ които хралупи да мжтятъ птичкитъ, а едновъзрастни чисти насаждения, въ които липсва всѣкакъвъ подлесъ, което пъкъ отнема възможността за развъждане на ония птички, които правятъ своитъ гнѣзда по земята. Съ това, обаче, бидоха изгонени отъ гората най-голѣмитъ унищожители на вреднитъ за горитъ насѣкоми. Пръвъ баронъ фонъ Берлепшъ направилъ, въ своето имение Зеебахъ, широки опити за изкуствено привличане на птицитъ. Неговитъ изкуствени гнѣзда за птицитъ сж познати навредъ. За свое задоволство, той можалъ да констатира, че неговитъ култури останали незасегнати отъ вреднитъ насѣкоми, макаръ наоколо да имало катастрофални повреждения. Въ Германия цѣли лесове бидоха унищожени отъ монахинята, а въ Австрия отъ короядитъ. Всички тия констатации бѣха, обаче, напразни. Не помогна и указването на това, че съ чиститъ и едновъзрастни насаждения горската почва се използва твърде едностранчиво. Хората не искаха да се лишатъ отъ удобството, което представляваше създаването и пожъването на тия „ниви съ дървесна растителност“.

За пожъването на тия „ниви“ се създаде и една форма на сѣчь, противъ която отъ защитницитъ на природата се поведе още отъ самото начало борба. Голата сѣчь, при голѣмитъ размѣри, които взема нейното разпространение и вредитъ, които причинява на горската почва, вследствие на нейното пълно оголване, не само нарушава при това ландшафта, но лишава голѣми части отъ гората отъ необходимата растителностъ, за запазване влагата. Мъховата покривка, тревистата растителностъ, а върху нея подлесътъ и дърветата задържатъ грамодно количество отъ падналата вода.

Азъ самъ съмъ ималъ случаи да обръщамъ внимание, не веднажъ, — въ годинитъ следъ войната, върху катастрофалнитъ послѣствия отъ тѣзи обширни голи сѣчи и безсмисленото изсичане на горитъ, съ целъ да се използватъ високитъ пазарни цени, особно върху опаснитъ отъ

наводнения. Както бѣхъ предсказалъ, наводненията нанесоха грамодни и незамѣними загуби въ голѣми части отъ Залцбургъ и Горна-Австрия.

Смѣсени и разновъзрастни насаждения, изваждане само на сѣчнозрѣлитъ дървета, като се оставатъ младитъ и естествено обсеменяване на почвата — ето това бѣха изискванията, които и защитницитъ на природата всѣкога сж поставяли.

Днесъ това гледище си проби пжтъ съ такава сила, че просто възбужда очудване. Лесовъдството доде до това заключение не по съображения на защита на природата, а по свои стопански съображения.

Девизътъ днесъ е трайно горско стопанство и естествено възобновяване; на гората вече се гледа като на живъ организъмъ, съ една почти таинствена връзка между всички действащи въ нея благодатни сили, които и се използватъ за стопански цели.

Опитътъ на лесовъдитъ и пълниятъ обратъ въ тѣхнитъ възгледи, би трѣбвало да ни бждатъ указание за отношенията на човѣка къмъ природата изобщо. Тѣй както гората представлява нѣщо цѣло и всѣко ползване отъ нея трѣбва да става съ огледъ на тази цѣлостъ, сжщо тѣй и природата представлява едно недѣлимо цѣло. Нека се пазимъ отъ грѣшки спрямо нея. Защото рано или късно ще трѣбва горчиво да заплатимъ за тѣхъ!

Поради нѣмане на мѣсто, азъ не мога, за съжаление, да се спра тукъ върху отношенията между гората и климата, лесовъдството, земледелието и лова, върху опасността отъ коренезитъ, карстовитъ образувания и мн. др.

Въ съвършено друго положение се намираме при третиране на въпроса за защита на природата и индустрия. Не, че тукъ не сществуваатъ никакви взаимоотношения. Напротивъ, такива има тукъ твърде много, обаче, индустрията днесъ все още се отнася съ пълна безогледностъ къмъ всичко. Вредитъ отъ нейното злестопанисване спрямо природата не сж се отразили още или пъкъ сж се отразили твърде малко върху нея самата. Вследствие на това, тукъ още не сж съзнали грѣшкитъ си. Затова защитницитъ на природата трѣбва все още да водятъ тукъ борба.

Индустрията, отъ гледище на защита на природата, не е — за съжаление! — въ сжщото положение спрямо природата, въ каквото се намиратъ разгледанитъ до тукъ отрасли отъ народното стопанство. Тя само въ малки случаи се нуждае непосредствено отъ нея. Такъвъ случай представлява добиването на суровитъ материали. При това тукъ въпросътъ се касае почти изключително за неорганически природни тѣла, попълването на които не може да става

отъ самата природа. При добиването на руди, въглища, солъ и т. н. не може да се разчита на тѣхното попълване и следователно единъ день ще се дойде до тѣхното изчерпване. Индустрията, като такава, не страда отъ това усилено използване. Даже при воднитѣ сили, които добиватъ все по-голъмо значение за развитието на индустрията, едно неразумно и безогледно използване може, само въ най-лошия случай, да повлияе върху състоянието на подпочвената вода и съ това да увреди пакъ други стопански отрасли, но не и самата индустрия.

И все пакъ безогледността спрямо природата създава маса опасности за индустрията. Опасности, които наистина не я заплашватъ непосредствено, а косвено, но които вече сж спомогнали за разпадането на най-палящия за нея въпросъ — социалния. Заслужава да се отбележи колко кжсогледни въ това отношение сж голѣма частъ отъ нашитѣ индустриалци. И поразително е, че тази безогледностъ е започнала собствено едва въ втората половина на 19. вѣкъ. Въ началото на индустриализиране:о намираме още до известна степенъ удобни, достойни за човѣка, фабрични помѣщения и до нѣкжде патриархални отношения спрямо служащитѣ и работницитѣ.

Отвратителниятъ стремежъ за използване работнитѣ сили, чийто отпечатъкъ носятъ сегашнитѣ фабрични сгради и жилищата на персонала, се чувства въ всѣко индустриално заведение. Ландшафтътъ се третира най-грубо; пушакътъ на фабричнитѣ кумини го уврежда и прави въздуха нечистъ; нечистотиитѣ замърсяватъ рѣкитѣ, като при химическитѣ фабрики тукъ се прибавятъ и вредитѣ отъ разни вредни газове, които се изхвърлятъ тамъ. Никога, обаче, не е даже помисляно, че съ това се увреждатъ други стопански отрасли: лесовѣдството чрезъ пушачнитѣ газове и рибарството чрезъ нечистотиитѣ. Още по-малко е мислено, че тази осквернена природа, тази нечиста атмосфера, тѣзи рѣки, до които човѣкъ не може да се приближи, а камоли да се кжпне въ тѣхъ, заедно съ неприветливитѣ жилища за персонала, които говорятъ за липса на всѣкакво понятие за работника, огорчаватъ хората свързани съ тази индустрия и ги повдигатъ ежедневно срещу нея. Съ това се подкопава най-важната основа на работата, охотата къмъ нея и радостта въ нея. А човѣкътъ, който работи само по принуждение, не произвежда това, което може да произведе. И единъ день цѣлата, подклаждана отъ самитѣ индустриалци, чрезъ тѣхната безогледностъ, умраза срещу капитала и всичко свързано съ него, трѣбва неминуемо да се разрази. Първитѣ признаци на тая буря вече преминаха. Индустрията, обаче, не изглежда да взема поука отъ това. Посилни бури ще додаты, ако не се замисли сериозно да се

задоволятъ въ всичко заетитѣ въ индустрията хора. Преди всичко у тѣхъ трѣбва да се създаде радостъ къмъ околния свѣтъ и живота въ него. И отъ какво друго зависи повече тоя околень свѣтъ, ако не отъ природата? Фактътъ че работничеството съ голѣмъ ентузиазъмъ се предава на туризма, водния спортъ и всѣки други спортъ въ природата, не ни ли говори достатъчно за това? Нека ония, до които се отнася, правилно схванатъ това.

Поразително е, какъ бърже безогледността на индустрията спрямо природата се е пренесла и въ голѣма частъ отъ нашето строително дѣло. Бихъ излѣзълъ далечъ отъ границитѣ на тая работа, ако бихъ се разпространилъ върху тази проблема, която тѣй много засѣга близкото на защитата на природата движение за защита на роднитѣ хубости. Ще хвърля свѣтлина само върху една мисль.

Има такива постройки, произхождащи отъ времето на интелектуализма и материализма, т. е. отъ втората половина на 19. вѣкъ, които колкото и да ги разглеждаме — съ изключение на нѣкои отдѣлни случаи — все пакъ носятъ печата на пълна безстилностъ. Може би въ града, особено въ голѣмия градъ, това не се забелезва тѣй лесно. Но въ известнитѣ съ своитѣ архитектурни паметници малки градове и села, кждето още има запазени много остатъци на по-раншното, стилово строително изкуство, отвратителността на новото, отразено въ огледалото на старото, се хвърля силно въ очи. Азъ, лично за себе си, виждамъ тѣзи разлики най-рѣзко въ постройкитѣ всредъ природата. Може би, понеже моето схващане за природата е по-друго.

Колкото такива модерни, въ лошия смисль на думата, постройки, погледнете, тѣ носятъ характеръ или на студена, скжперническа, често свършено безъ всѣка хармония поставена въ природата спекулативна постройка или пъкъ на безстилна, надута и неорганически свързана съ нея луксозна постройка, която нѣкакси ни вика: „На, вижте ме!“.

Азъ съмъ срещалъ тия два типа навредъ и въ всички форми на строежъ. Вижте само повечето нови селски кжщи, вили, хотели, особно туристическитѣ; дайте си трудъ да разгледате „модернитѣ“ статуи и паметници, особно ония на падналитѣ въ войната, пъкъ даже и църквитѣ. Поразително е, какъ грубо, съ какво нахалство сж поставени тѣ въ природата и то често въ една величава природа.

И неволно човѣкъ се пита, какъ е възможно, че тъкмо сега човѣкътъ е забравилъ да се нагоди къмъ линиитѣ на природата, да ѝ се подчини строго или пъкъ съ страхопочитание да я подчертае?

Колко по-друго би било, ако намѣсто тѣзи модерни постройки, си представимъ въ ландшафта старата селска кжща,

напр. баварския чифликъ, или вилитъ отъ началото на 19. столѣтие, страноприемницитъ отъ онова време или монументалнитъ замъци. Ами статуитъ, паметницитъ и преди всичко църквитъ! Каква колосална величественостъ и все пакъ скромно подчинение на величавитъ форми на природата се крие, напр. въ църквата Heiligenbluter-Kirche, въ нейното разположение въ политъ на Гросглокнеръ.

Това сж симптоми на нашето време, които ний не бива да отминаваме. Тъ ни подканятъ да се опомнимъ и се повърнемъ назадъ. Тъ сж изразъ на душевната лутаница на днешния човѣкъ. Като свѣтълъ лжчъ въ последно време се явява опитътъ у едно голѣмо число художници, архитекти и строители, да изразятъ въ произведенията си своя вжтрешенъ животъ.

Нека преминемъ най-после къмъ търговията, втория главенъ представител на голѣмитъ капитали. Нейната пагубна дейностъ се простира отъ най-обикновенитъ мѣстни пакости, до ония крупни вреди, срещу които се бори свѣтовната защита на природата. Нека вземемъ напр. търговията съ цвѣта, особно съ пролѣтни такива, вследствие на която въ околността на голѣмитъ градове, много отъ тѣхъ, срещащи се по-рано масово, изчезнаха съвършено. Така въ Нойвалдегъ, при Виена, известенъ като мѣсто за излѣти, игличината, която по-рано се срещаше тамъ твърде начесто, се среща днесъ само въ ограденитъ градини, а въ гората — твърде нарѣдко. А само преди нѣколко години тя растѣше тамъ масово. На пазаря се продаватъ грамадни количества отъ тинтява, разни видове игличина, бѣсно дрѣвце, витошко лале (*Trollius europaeus*) и др. Никому, обаче, не идва на умъ, да забрани това или пъкъ разумно да регулира тѣхното използване. Само по отношение на лечебнитъ растения въ нѣкои страни се упражнява отъ държавата известенъ контролъ. И тукъ, обаче, не достатъчно енергично.

Азъ разбирамъ, наистина, че гражданинътъ поради своята отдалеченостъ отъ природата, копнѣе, да внесе малко пролѣтъ въ жилището си. Та малко ли сж за тая целъ домашни цвѣта? И ако се искатъ обязательно пролѣтни цвѣта, то защо не се наложи съ законъ тѣхното култивиране или защо чрезъ възбрана не се даде възможностъ, да се развѣдятъ нѣколко години, та следъ туй пакъ да се бератъ? Не следъ много време и тукъ ще останемъ безъ нищо и тогава съзнанието ще доде, но ще бжде вече късно.

Такова късно опомнюване имаме вече относно вредитъ на природата, които причинява търговията съ кожи и пера, за която цѣль се унищожаватъ масово дивитъ звѣрове и птици. У насъ това нарушение на равновесието въ природата се изрази най-добре въ усиленото избиване на къртицитъ, поради модата да се носятъ манта отъ тѣхнитъ

кожи. Тази мода костува живота на милиони къртици — нѣщо твърде лесно обяснимо при малкитъ размѣри на кожитъ и голѣмитъ такива на манта. Още въ самото начало азъ предказахъ вредитъ, които ще последватъ за земледѣлието отъ това — катастрофални поражения отъ ларвитъ на майския брѣмбаръ. Въпреки това, обаче, въ много области не се издадоха закони срещу ловенето на къртицитъ или пъкъ, ако бидоха издадени такива, то тѣ останаха не приложени. Днесъ, обаче, последствията отъ това сж такъвизъ, каквито ги предказахъ. Акациевитъ култури източно отъ Виена бѣха така опасани отъ майския брѣмбаръ, че още средъ лѣто имаха зименъ видъ. А въ покрайнинитъ на Мархфелдъ наблюдавахъ поражения на картофитъ отъ ларвитъ на майския брѣмбаръ, които компрометираха напълно реколтата въ цѣли полета.

Не по-малко неразумно се постъпва при добиването на кожитъ отъ другитъ животни. Ако въ нашата страна дивечътъ, чийто кожи се търсятъ въ търговията, не е съвършено унищоженъ, дължи се на това, че ловцитъ — слава Богу! — още мислятъ за родината и нейния дивечъ и не го изтрѣбватъ неразумно, само отъ чисто търговски потикъ. Тамъ кждето, обаче, ловътъ на хишницитъ не е забраненъ съ строги закони, тамъ кждето тѣсногрудиятъ търговецъ може да се залови съ тѣхното изтрѣбване, тамъ тѣ скоро ще изчезнатъ. Напр. соболътъ въ Русия бѣше вече почти изчезналъ и едва въ последния моментъ руското правителство, въ желанието си да си запази и за въ бждаще тоя източникъ на доходи, забрани за нѣколко години неговото биене.

Неизчислимо е масовото изтрѣбване на морскитъ видри и особено на тюленитъ, съ целъ за добиване на тѣхнитъ кожи. До 30,000 кожи се донасятъ често само отъ единъ корабъ. Сжщото е и съ китоветъ. При модерното биене на китоветъ съ оржда и създаването на плаващи съоръжения за топене на китовата масъ, имало е случай когато корабъ е донасялъ до 13,000 бѣчви такава. За тая целъ е трѣбвало да бждатъ убити 369 кита. Така стои въпросътъ и за изтрѣбването на южно-африканския слонъ. Саразенъ определя числото на убититъ презъ 1912 год. слонове по количеството на изнесенитъ за продажба жбви. Това число се движи между 30,000 и 90,000. Презъ 1909. год. въ областта Руаха добивали слонова кость отъ хипопотамитъ и тѣ биле така масово унищожавани, че край рѣката въ протежение на много мили е имало ужасна воня, тѣй като труповетъ на убититъ хипопотами, следъ изваждане на жбитъ, били оставяни, да гниятъ въ водата.

Такова отнасяне, обаче, природата не търпи. И ако движението за защита на природата всѣкога настойчиво е указвало на това, то то е доказало съ туй своята народно

стопанска зрѣлостъ. То никога не е искало да се прекрати добиването на кожи отъ дивеча. Противъ ползването отъ природата ний не сме възставали. При това ползуване, обаче, не бива никога да се забравя, че резервуарътъ може да се изчерпе. Съзнанието за това почва да се явява между търговцитѣ на кожи едва въ послѣдно време. Въ Америка и Германия създаването на ферми, кждето да се отглеждатъ животни заради тѣхнитѣ кожи, особно бѣли лисици, добива все по-голѣмо значение. Къмъ това трѣбва да се пристъпи и у насъ, но преди всичко трѣбва да се въведе забраненъ периодъ за тѣхното биене и да се третиратъ както други дивечъ. Даже за нѣколко години ще трѣбва да се забрани напълно биенето на нѣкои видове. Това се отнася, напримеръ за бѣлката, а следъ туй и за видрата. Колко кожи отъ тия два ценни вида се унищожаватъ презъ лѣтото, когато тѣ нѣматъ почти никаква стойностъ!

Другъ голѣмъ въпросъ е оная за търговията съ пера за украса. Съ най-голѣма безогледностъ нѣкои чужди птици, които даватъ такива, едвали не сж напълно изтрѣбени. Особно различнитѣ видове райски птици и благородни чапли. И дветѣ тия групи птици сж животни, които носятъ своитѣ красиви пера само следъ като сж достигнали половата зрѣлостъ и то само въ периода на мътенето. У благородната чапла и мъжкиятъ и женската иматъ по едно кичорче красиви пера. Типиченъ изразъ на нашето интелектуалистично и материалистично време е фактътъ, че за да могатъ да се убиятъ по-лесно тия животни, това се извършваше въ тѣхнитѣ колонии, кждето мъжящитѣ родители се избиваха, а малкитѣ се предоставяха на гладна смъртъ. Тукъ е възмутителна не само човѣшката жестокостъ, а и неговата стопанска глупостъ, поради която съ цель да се добиятъ 2 екземпляра се жертватъ 3 или 4 млади птици, които въ следующата или най-много на втората година ще дадатъ пакъ свое поколение. Не помалко безогледни бѣха търговцитѣ на пера и спрѣмо другитѣ птици. И тукъ може да се помогне или като се отглеждатъ тия птици за тѣхнитѣ пера, както се прави напр. съ шрауса или пѣкъ се полагатъ за тѣхъ специални грижи, която мѣрка отъ стопанско гледище трѣбва да се предпочита. Изкуственото имъ развъждане изисква значителенъ париченъ капиталъ за храна, пазене и т. н. когато въ втория случай не се правятъ никакви особни разходи и затуй той е безспорно стопански по силния и добъръ начинъ.

Единъ крупенъ, отъ решително значение въ природата, клонъ отъ народното стопанство е пжтищата и движението. И тукъ азъ мога да дамъ само нѣкои указания. Както пжтекиятъ, по които дивечътъ се движи ежедневно, тѣй и оная, които човѣкъ отгпква при своитѣ екскурзии, сж отъ малко значение. Но картината става съвършено друга, ако движе-

нието въ дадена мѣстностъ стане масово. Това най-добре се вижда отъ мѣстноститѣ, кждето жителитѣ на голѣмитѣ градове правятъ своитѣ излѣти. При такива излѣти се събиратъ голѣми множества хора, което не е така естествено, както онова на голѣмитѣ стада отъ животни. Движението на хората презъ горитѣ би било сжщо тѣй малко вредно, както напр. движението на едно стадо носорози презъ девствения лесъ, ако ставаше все по единъ и сжщи пжтъ, както това правятъ носорозитѣ. Въмѣсто това, обаче, ние виждаме, особно около голѣмитѣ градове, кждето движението е масово, че отъ всѣки пжтъ се отдѣлятъ множество странични пжтеки, които не служатъ за свързка съ други пунктове, а представляватъ само плодъ на безмислието. Съ това се урежда твърде много продуктивната земледѣлска или горска почва. Това е само единъ отъ най-проститѣ примѣри отъ голѣмата глава на движението, на които при това се обръща най-малко внимание, и който показва послѣдствията отъ едно безмислено и противоприродно държане.

Тамъ, кждето движението става по установени пжтища, особно шосета, противоречията между него и защитата на природата се заключаватъ въ това, което изобщо безпокои тамъ всѣки човѣкъ: прахуляка, разваляне на ландшафта и др. т. Това сж, обаче, неминуеми послѣдствия.

Особенъ интересъ по въпроса представлява темата защита на природата и желѣзни пжтища. Това е оная форма на движение, която сама по себе си е твърде добъръ изразъ на нашето напреднало по отношение на цивилизацията столѣтие. Твърде сантиментално би било, ако заради красотата на природата и нейната защита почнемъ да се оплакваме срещу сжществуването на желѣзнитѣ пжтища. Тѣхното стопанско значение е тѣй голѣмо, че обязательно ще трѣбва да се направятъ известни жертви. Не бива да се отрича, обаче, че и желѣзнитѣ пжтища могатъ да бждатъ прокарвани безъ огледъ или съ огледъ на природата. Всѣкога трѣбва да си задаваме основния въпросъ: „Защо ще строя тоя желѣзенъ пжтъ и какъ ще прокарамъ неговото трасе?“ Съвършено независимо отъ предварителния въпросъ, дали той е стопански необходимъ и оправданъ на това мѣсто.

Постройката на всѣки пжтъ и движението по него може да се извърши съ огледъ на окръжаващата го природа. Въ това отношение, обаче, днесъ нѣма още нужното съзнание. Твърде много внимание е обръщано на въпроса да се конструиратъ такива кумини на лакомотивитѣ, че да се отстрани опасността отъ причиняване на пожаръ отъ летящитѣ искри. Често причиняванитѣ пожари по нивитѣ бѣха причина за това. Никой, обаче, не е помислилъ какъ да се премахне оная пакостъ, която пушакътъ представлява за околността, особно за горитѣ. Сжщо тѣй и засаждането на низко под-

рѣзани дървета по изкопитѣ се прави не съ огледъ на изискванията на природата и за да се криятъ птичкитѣ въ тѣхъ, а само отъ практически съображения — за предпазване отъ натрупване на снѣгъ. Все пакъ, тоя случай показва, какъ две, макаръ различни, гледища могатъ, да се преплитатъ и какъ отъ това може да печели трети — земледѣлието или лесовѣдството. Заселвацитѣ се тамъ многобройни птици, особено такива, които правятъ своитѣ гнѣзда на земята, унищожаватъ наоколо естествено твърде много насѣкоми. Върху неестетичността на гаритѣ и депата многократно се е посочвало. Менъ, обаче, все ми се струва, че не е още достатъчно изтъкнато, че развалянето на ландшафта, ако се третира движението отъ стопанско гледище, е не само единъ въпросъ на естетика, а и париченъ въпросъ. Нѣма смисълъ да строя желѣзнопътна линия, за да направя известна област достъпна за посещение, а да я построя така, че да унищожа нейната красота.

Планинскитѣ желѣзници, т. е. желѣзницитѣ за изкачване до върховетѣ, трѣбва изобщо да се отхвърлятъ. Тѣ служатъ само като изразъ на победителското самолюбие на човѣка по отношение на природата. На всѣки случай ний не всѣкога ще бждемъ въ състояние, да се противопоставимъ на тѣхното създаване, тѣй като числото на хората, които се отличаватъ по своето тѣсногръдие спрѣмо природата, е грамадно. Трѣбва да признаемъ сжщо тѣй, че има и нѣкои важни основания за тѣхното създаване.

Животътъ въ тѣснитѣ жилища въ градоветѣ, нервното напрежение на хората при тѣхната всѣкидневна работа тамъ, сж причина туризмътъ и зимниятъ спортъ, да се развиятъ тамъ дори до форма на мания. На тия хора трѣбва да се помогне дори съ цената на известни жертви. За тая целъ най-добре ще бжде да се избератъ нѣкои най-често посещавани върхове, а другитѣ да се пощадятъ. Зрѣлостта на народитѣ и държавитѣ, да сждятъ за хубостта на ландшафтитѣ ще се прояви въ правилния изборъ и разпредѣление на планинскитѣ желѣзници и въ запазването на ландшафтитѣ, които безусловно трѣбва да останатъ непожтнати.

Една твърде особна форма на движението представлява гостуването на чужденцитѣ. Подъ това ние разбираме, както кратковременнитѣ излѣти, така и продължителнитѣ пжтишества на чужденцитѣ. И тукъ азъ искамъ да хвърля само бѣгло малко свѣтлина върху нѣкои примѣри, които твърде сполучливо показватъ, че движението за защита на природата е въ своята дълбока основа народно-стопанско движение.

Азъ нѣма да разглеждамъ доколко е оправдателно гостуването на чужденцитѣ въобще. Отъ само себе си се разбира, че всѣка страна, особно пѣкъ бедна, има право да из-

ползва своитѣ природни красоти за да получи пари, а особно чужда валута. Обаче, трѣбва да се мисли, какъ най-добре да се постъпи въ случая. Страно е, на всѣки случай, отъ една страна, да се прави пропаганда за посещение на чужденцитѣ, напр. за Виена, а отъ друга страна, да не се полагатъ никакви грижи за нейната възхвалявана околностъ. Всички приложения къмъ паспортитѣ, пжтеводители и пр. възхваляватъ величествената околностъ на Виена, разкошната природа и величествени мѣста за излѣти. Посети ли, обаче, човѣкъ нѣкои отъ тия прехвалени мѣстности, напр. Нойвалдегъ или Гринцингъ, или която и друга да е, то ще намѣри тамъ купища отъ остатѣци отъ овощия, кори отъ портокали и черупки отъ яйца, кутии отъ консерви и т. н., на кжсо казано, онова, което съ стотици пжти е наричано вече въ статиитѣ за защита на природата, „свинска кочина“ и което хиляди и хиляди туристи оставатъ тамъ. Но не само това, презъ пролѣтта на много мѣста нѣма вече никакви цвѣта, защото тѣ сж били откжснати и следъ това взети или захвърлени. До всѣки пунктъ водятъ най-малко десетина пжти единъ до други. И за това очевидно унищожаване красотата на ландшафта не се грижи никой. Държавата, която води пропаганда, за да привлече чужденцитѣ, като хвали природнитѣ красоти на нашата родина, не прави нищо за да ги запази. Или пѣкъ се мисли, че чужденцитѣ, които идатъ напр. отъ Лондонъ, Берлинъ или Мюнхенъ — градове съ образцова чистота — не забелязватъ това? И може ли да се вѣрва, че тѣ виждайки това не говорятъ за него. Движението за привличане на чужденцитѣ не бива никога да изпуска изъ предъ видъ, че трѣбва да пази основния капиталъ на неговата дейностъ, ако изобщо иска да играе роля, като стопански факторъ. И върху туй ний, защитницитѣ на природата, обръщаме особно внимание. Ний се надѣваме, че нашитѣ думи ще се взематъ сериозно. Ако това не стане, то само ще трѣбва да си изплаща грѣховетѣ.

Празничнитѣ излѣти сж свързани съ редица пакости, срещу които движението за защита на природата отдавна се бори, която борба е въ полза на другитѣ клонове отъ стопанството. Така напр. разполагането по ливадитѣ и тѣпченето на нивитѣ пакости на земледѣлието; хвърлянето на цигари и безсмисленото, прекалено романтично, варене готвене при едnodневнитѣ излѣти пакости пѣкъ на горското стопанство. На това се дължи че лѣте горитѣ около голѣмитѣ градове се подпалватъ въ недѣлни и празнични дни на нѣколко мѣста.

Къмъ този примеръ бихъ желалъ да прибавя и други единъ, който, впрочемъ, се отнася до свършено други въпросъ. Сжщо както за близката околностъ на Виена, се прави голѣма пропаганда и за Семерингъ. И наистина